

ТАРАС ШЕВЧЕНКО НА ХРЕЩАТІЙ ХМІЛЬНИЦЬКІЙ ЗЕМЛІ

Після навчання у Петербурзькій Академії мистецтв Тарас Григорович Шевченко у березні 1845 року повертається в Україну. Загальні збори Академії художеств 18 листопада надали йому звання некласного художника. Наприкінці цього місяця, приїхавши у Київ, Тарас Григорович показав свої замальовки та записи Археографічній комісії, яка зарахувала його до свого штату. Майже через рік, 21 вересня 1846 року художник отримав важливе доручення від Тимчасової комісії для розгляду давніх актів. Генерал-губернатор Київської, Подільської і Волинської губерній Дмитро Бібиков підписав «Открытое предписание», в якому наголошувалося:

«Предъявителю сего, сотруднику высочайше утвержденной при мне Временной комиссии для древних актов, свободному художнику Шевченке, поручено собрать в Киевской, Подольской и Волынской губерниях разные сведения:

- О народных преданиях, местных повестях и сказаниях и песнях и всему, что Вы узнаете, составит описание, а песни, рассказы и предания сколько можно списать в том виде, как они есть;

- О замечательных курганах и урочищах, где и в каком месте они есть и какие на счет их формы и величины и списать каждый по собранным сведениям;

- Осмотреть замечательные фундаментальные памятники и древние здания и составит им описание, чтобы можно было распорядиться снять с них в будущем году рисунки. Если бы где Вы имели возможность достать какие – либо древности, письменные грамоты и бумаги, то таковы доставить ко мне, или узнав, где они находятся, и о том донести;

- Кроме того отправьтесь в Почаевскую Лавру и там снимите: а) обций наружный вид Лавры, б) внутренность храма и в) вид на окрестность с террасы.

Все собранные Вами сведения, описания и рисунки, по возвращении Вашим в Киев предоставит ко мне».

Виконання даного доручення Т. Шевченко міг розпочати після отримання місячної платні в Археографічній комісії. Це могло відбутися не пізніше 30 вересня, після чого – їхати до Кам'янця-Подільського.

Аби відшукати маршрут подорожі Т. Г. Шевченка на Поділля, дослідники найчастіше використовують його повість «Прогулка с удовольствием и не без морали», написаній у 1856 – 1857 роках.

«Что же говорят пытливому потомку эти частые темные могилы на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе. А моя бедная малосильная Волянь и Подолия, она охраняла своих распинателей в неприступных замках и роскошных палатах. А моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начинала своим вольным и вражим трупом неисчислимые огромные курганы. Она своей славы на поталу не давала, врага-деспота под ноги топтала и свободная, не растленная умирала. Вот что значат могилы и руины».

Виконуючи важливе доручення губернатора, Т. Шевченко особливо цікавився місцями, пов'язаними з боротьбою українського народу проти польсько-шляхетського поневолення, захоплювали його антикріпосницькі виступи Устима Кармалюка, гайдамаків, а також руїни та залишки давніх курганів, могил, фортифікаційних споруд. Саме побачене і почуте особисто викликало у Тараса Григоровича особливий сплеск соціальних емоцій.

Маршрут на Поділля по суті нам указаний у «Прогулянці...» Він був найкоротшим і найзручнішим. Однак дослідники довгий час не могли його до кінця визначити. Уродженець

села Потуш Тиврівського району Іван Володимирович Глинський 8 січня 1964 року в газеті «Вінницька правда» надрукував публікацію «Шевченко на Поділлі», де простежив поїздку Кобзаря маршрутом із Києва на Вінниччину, і Липовеччину зокрема.

«Шлях Шевченка, як відомо із уже опублікованих даних, лежав на лінії Біла Церква – Сквиря – Липовець. Чи цей Липовець не є часом нашим, Вінницьким? Перевіряємо за списком населених пунктів України: скільки є Липовців? Виявляється, два: один – Київської губернії, другий – біля Львова. Порівнюємо карту Київської губернії різних сторіч і карту сучасної Вінниччини. І що ж виявляється? Виявляється, що Липовець, через який проїхав Шевченко, в той час був центром великого Липовецького повіту Київської, а не Подільської губернії, до складу якого входили ще й Плисків, Оратів та Дашів. Нині Липовець – центр новоутвореного Липовецького району Вінницької області.

Великий Кобзар, отже, побував на Вінниччині і, мабуть, перетнув не лише Липовецький, а ще частину районів, що можна точніше встановити після детальнішого вивчення архівних матеріалів. Цей факт не може радувати нас, вінничан».

Проте наукові кола краю не звернули увагу на відкриття в галузі шевченкознавства. Ленінградський дослідник Петро Володимирович Жур у 80-і роки минулого століття, спираючись на «Расписания трактов от Петербурга до Москвы и других важнейших мест Российской империи» за 1842 рік та вказану повість Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали», встановив поштові станції, якими пролягав маршрут великого Кобзаря. Свої напрацювання автор опублікував у відомій книзі «Дума про Огонь» (журнал «Звезда» за 1984 рік). Отже, бачимо, що маршрут мандрівки пролягав так: Київ – Віта – Васильків – Біла Церква – Сквиря – Липовець – Брацлав – Могилів-Подільський...

Однак потрібно звернути увагу, що професор Павло Зайцев ще у тридцяті роки минулого століття у своїй книзі «Життя Тараса Шевченка» твердив дещо інший шлях: *«Їхав через мальовничо положені Бердичів і Житомир до Кам'янця-Подільського»*.

Але у цій версії є певні неточності, бо не міг Кобзар їхати через Бердичів на Житомир, а звідти до вказаного Кам'янця. З Бердичева треба було їхати на Уланів, Хмільник, а далі до губернського Кам'янця-Подільського, а не до Житомира, який розташований із протилежного боку. Отож в останньому виданні цієї книги у передмові помічено певні хиби.

Згаданий Петро Жур на стор. 276 пише: *«Поминувши Сквиру, Тарас Григорович поїхав до Кам'янця-Подільського через поштові станції Морозівка, Плисків, Липовець, Жорнище, Нижня Кропивна, Шпиків, Джурилів, Серби, Могилів-Подільський, Яришів, Куриловці, Летіївці, Сцибори, Рахновецька. За якихось три доби поет проїхав поштовим шляхом 487 верст»*.

5 вересня 1846 року Тарас Шевченко був уже в Кам'янці-Подільському. Звідси він мав подорожувати на Волинь у зворотному шляху. Отож, цитуємо далі Петра Журі з сторінки 283: *«Виїхавши з Кам'янця-Подільського у четвер, 3 жовтня, поет дістався Житомира 5 жовтня. Його маршрути цілком пунктуально визначали пакети, одержані ним 25 вересня в канцелярії генерал-губернатора Бібікова»*.

По Житомирському поштовому тракту він мав проїхати на перекладних 276 верст. Одна за одною минали поштові станції: Нігин, Тинна, Ярмолинці, Проскурів, Мосівці, Меджибіж, Летичів, Новокосятинів, Хмільник, Уланів, Райгородок, Бердичів, Кодня... І нарешті Житомир».

На цій же 283 сторінці автор зазначає: *«Найпримітнішими і найцікавішими поетові на цьому шляху були Проскурів, Меджибіж, Летичів, Хмільник, Бердичів і Кодня. Майже всі вони так чи інакше були причетними до подій народно-визвольної війни 1648 – 1654 років, до боротьби українського народу проти польсько-шляхетських поневолювачів, до гайдамацьких повстань, до подвигів Кармалюка»*.

Дослідник минулого, краєзнавець із Липовця Олександр Роговий наголошує, що у межах нинішньої Вінниччини Тарас Григорович проїжджав селами: Морозівка, Босий Бід, Плисків, Андрушівка, Очеретня, Липовець, Жорнище, Кропивня Нижча, Брацлав, Шпиків, Джурин, Серби (нині Гонтівка), Могилів-Подільський, Яришів, Курилівці (нині Муровані Курилівці). А далі Поет поїхав нині Хмельницькою областю через Летнівці, Сцибори і станцію Рахновецьку.

Невдовзі був у Кам'янці-Подільському.

Після ознайомлення із цим древнім містом, Кобзар у зворотньому напрямку до Києва, проїжджав через поселення Нігин, Рудка, Тинна, Ярмолинці, Мосівці, Меджибіж, Новокосятинів. А далі в'їжджав у землі нині Хмельницького району Вінниччини.

Так от, їдучи з Меджибожа і перетнувши річку Тесівку, екіпаж в'їжджав у центр містечка Новий Костянтинів. Потім поштовий тракт проходив територією Хмельниччини – ліворуч від поселення Педоси Шляхові, побіля села Лозова і далі через поселення Вугли до хутора Ружа у пригород міста Хмельника – Угринівку. Затим шлях пролягав через дерев'яний міст на Богу у самім граді, що розташувався на великому острові, омийтимі водами ріки.

Хмельник дуже давнє і вічно молоде місто. Воно розташоване на місці давнього спаленого і знищеного містечка Бозький Острів, або просто, Бозький град. Це поселення назву Хмельник (Хмельник) отримало за часів литовських завоювань 1362 року і тісно пов'язане з прізвиськом відомого роду Хмель (Хмельницький). Місту у 1448 році надано Магдебурзьке право на розвиток і самоврядування. Тут у свій час активно діяли загони Венжика Хмельницького, Северина Наливайка, Павлюка (Бута), пізніше козаки Максима Кривоноса, Неодноразово тут бував гетьман Богдан Хмельницький, а трішки поодаль Іван Виговський. Тісно Хмельник пов'язаний і з гайдамацьким рухом. Саме тут Тарас Григорович міг зупинитися, оглянути древнє містечко, порозмовляти з перехожими, зробити відповідні записи.

Автор наукового дослідження руху Кобзаря по Подільській землі Петро Жур у своїй книзі «Дума про Огонь» на стор. 284 писав: *«Містечко Хмельник – наступна поштова станція – теж увійшло в аннали визвольної війни 1648 – 1654 рр., а ще раніше його мешканці були серед повстанців Наливайка. Тут теж горіла земля під ногами польсько-шляхетських поневолювачів під час Коліївщини».*

Поблизу фортеці (де нині міст змайстрований за проектом архітектора Івана Фоміна) дорога піднімалася вверх, зліва від Мазурівки і між хаотично забудованими єврейськими помешканнями, прямувала до ще одного мосту через невеличку річку Пастушу на так звану Сидориху. Яким був цей переїзд? Яким було містечко? Ми можемо дізнатися зі спогадів російського поета і драматурга Івана Миколайовича Захар'їна (Якуніна), котрий був мировим суддею у Хмельнику у 1880 – 1882 роках.

«Я приехал в этот городишко вечером, остановился в лучшей еврейской гостинице, как здесь называли, в «заездном доме», кое-как уснул немного и утром, взяв с собой в провожатые «мишурицу», направился прежде всего к своему предшественнику, бывшему судье.

Мне пришлось пройти весь город и, проходя по грязным улицам и видя кругом обмазанные глиной домики, едва верил, что в этом городе имеется более 10 тысяч жителей. Мостовой не было нигде, старую и новую часть города соединяла гребля, т. е. гать в полверсты длины, засыпана хворостом и землей, и где осенью топили телеги и гибли волы и лошади. В городе не было ни одного каменного дома, кроме ратуши и замка владельца города – бывшего товарища шефа жандармов – графа Н. В. Левашова. Масса оборванных евреев и пропившихся мещан, потомков некогда славных казаков, шлялись по улицам, тут же бродили коровы, еврейские козы, свиньи и стаи собак».

Саме таку картину застав російський чиновник у Хмельнику, уже фактично наприкінці століття. Можна не сумніватися, що раніше, у 40-х роках, становище у цій єврейському містечку було ще більш неприглядним.

Далі поштовий тракт піднімався вверх і побіля Будківських хуторів та Митничка (нині Мало Митника) прямував на Митник (нині Великий Митник). Перетнувши річку Матосну (Матуошну), подорожні через деякий час зупинялися на проміжній станції із назвою «Мальована». Вона знаходилася на перехресті нинішньої дороги з назвою «Чорний шлях» і дороги на Бердичів. Такі проміжні зупинки були на усіх поштових трактах. Тогочасний гужовий транспорт вимагав досить частого ремонту та обслуговування. І дійсно, на таких зупинках можна було полагодити колесо, підкувати коней, поїсти у придорожній корчмі, справити нужду тощо. А на великих поштових станціях можна було, крім уже сказанного, ще й поміняти коней, переночувати у заїжджих дворах, здати під охорону свої товари тощо.

Затим бита дорога бігла до наступної проміжної зупинки із назвою «Людвинівка» (нині це зупинка «Хімія») на дорозі, що йде із Білого Рукава і Сьомаків. Далі були Зозулинці, а потім – колишнє містечко Уланів.

Відлік витоків Уланова ведеться офіційно від Синьоводської битви 1362 року, хоча до цього часу є неодноразові згадки про град із назвою Синя Вода на річці Синя Вода (нині Снивода).

Тут увагу Шевченка могли привернути великі кургани-могили, що височіють і нині на його околицях, як минулі свідки бурхливих подій, а також велична споруда храму святого Вознесіння Господнього, збудованого у 1777 році за проектом І. Григоровича-Барського. Дорога у цій єврейському поселенні тягнулася на північ неподалік нового осідку, заснованого порівняно недавно, у 1763 році, вінницьким і уланівським старостою Йосипом Колюмна-Чосновським із назвою «Колюмна» (нині Колибня). Що означає це слово? Це «колона» – родовий знак литовських князів Гедиміновичів – білі колони на червоному полі. Чосновські були їх прямими потомками. І герб Уланова мав зображення «Колони» – Колюмни.

Отож дорога йшла побіля храму Господнього Вознесіння у бік Сальниці. Саме тут, на перехресті вулиці від нинішньої автостанції і повороту на Сальницю (біля автобусної зупинки), Тарас Шевченко міг трішки відпочити, розім'яти ноги, пройтися затісними вуличками Уланова. Тут центром усього економічного і політичного життя був ринок. Навколо нього без усякої симетрії та ладу купчилися різні крамнички. Мешкало багато крамарів, купців і ремісників. Цілий квартал був із єврейської бідноти. Тут, ще в далекі часи, примудрилися спорудити одноповерхові приземкуваті будиночки, так, що склалися вони в основному з одних підвалів. Вулички були після великих ярмарків взагалі надто брудними, та у більшості такими вузькими, що на них було досить важко, а то й в деяких місцях неможливо, розминутися двом зустрічним візкам. Допоки кучер Трохим Сидорович міняв коней, змащував у кареті вісі коліс, Кобзар мандрував містечком, розпитував про минулі події у містечку, робив деякі помітки у блокноті. Його понад усе цікавили матеріали про часи визвольної війни 1648 – 1654 років, гайдамащина, участь краян у русі під проводом Устима Кармалюка. І дійсно народний ватажок бідноти неодноразово бував в цій містечку, розправлявся з місцевими гнобителями.

Крім цього, неподалік, на лісовому узвишші в селі Лозна Устим Якович довгий час переховувався зі своїми побратимами. Ця гора й нині носить ймення Кармалюкової. Тут у вапнякових каменях були видовбані просторі землянки-печери, на яких влаштовані дерев'яні ніші для проживання. Мешканці Лозни вважають, що відома пісня «За Сибіром сонце сходить» має прямий зв'язок із їх селом. Адже на схід від вказаної лісової гори місцевість завжди носила назву «Сибір». І з цього узвишся було досить гарно видно отой схід сонця. Тому уланівчани мали що повідати Тарасу Шевченку про народного повстанця.

Згаданий дослідник Петро Жур писав: *«Містечко Уланів на цьому ж поштовому тракті теж увійшло в історію визвольної війни українського народу. Соратник Богдана Хмельницького Максим Кривоніс прогнав звідси польсько-шляхетське воїнство влітку 1648 року. За Коліївщини тут неабияк «пошарпали» панів гайдамацькі загони, а в 20 – 30 роках ХІХ століття повстанський загін Кармалюка» (стор. 284).*

Далі маршрут Тараса Григоровича проліг через Сниводу у напрямку Бердичева. Невдовзі, перетнувши невеличку річку Брід, що витікала із Чеснівки, екіпаж проїхав через наступну зупинку «Уланівська», а звідти дорога бігла біля Сміли до мальовничого села Петриківці. Звичайно, міг Тарас Григорович зайти у придорожню корчму, поговорити з сільчанами, попити водички із кринички, про що згадують привітні жителі Петриковець. Час у нього був, допоки поштові служби замінять коней, обслуговувати казенну повозку. Дане село належало у ті часи княгині Кароліні Івановській-Вітгенштейн – власниці сіл Воронинці і Тараски. Уже через рік тут неодноразово побував відомий світові композитор і музикант-віртуоз Ференц Ліст, гостюючи довгий час у Воронинцях. Щодо самого Т. Г. Шевченка, то й він у 1847 році, під час гастролей великого маестро в Києві, не міг не відвідати й не слухати величні і чарівні твори музиканта. Кобзар цікавився майстерністю знаного музиканта, згадував Ф. Ліста у своїх віршах.

Після Петриковець тракт пролягав прямо на Слобідку Польову (нині Жеребківської сільської ради Чуднівського району Житомирщини). Звідти шлях різко повертав на схід і йшов по північних околицях поселення Подорожня у бік Райгородка та Бердичева. Село Подорожня нині знаходиться у Хмільницькому районі і розташоване майже на гребені вододілу. Поселення своїм підвищенням і торним трактом завжди вабило у попередні часи ворогів та торгових людей. Недарма сюдою пролягали відомі Василівський, Галіїв, Соляний шляхи у напрямку Києва та у протилежний бік. Тут у 1818 році народився відомий польський письменник і фольклорист Ян Прусіновський.

Отож саме цим битим шляхом Тарас Григорович прямував зі своїм кучером Трохимом Сидоровичем у напрямку Київської Житомирщини.

Під час цієї поїздки Кобзарем було зібрано і опрацьовано багато різних документів та матеріалів, зроблено чимало записів та заміток. Але нині ми не можемо про них довідатись. Під час слідства їх було вилучено і нині доля їх невідома. Правда, ми знаємо лише про три пісні. Саме про них Т. Шевченко зауважив під час арешту у 1850 році: *«Стихи и песни на малороссийском наречии не моего сочинения, а записанные мною во время бытности моей в Киевской, Каменец-Подольской и Волынской губерниях, как песни народные»*.

А тепер давайте назвемо поштові станції та найбільші поселення через які пролягав маршрут Тараса Шевченка із Києва до Кам'янця-Подільського та у зворотньому напрямку знову ж до Києва. Зазначимо також відстані поверстово та кілометрово.

Київ – Віта – 17 верст (18,136 км);
Віта – Васильків – 18 верст (19,202 км);
Васильків – Гребеньки – 28 верст (29,870 км);
Гребеньки – Біла Церква – 20 верст (21, 336 км);
Біла Церква – Шамраївка – 20 верст (21,336 км);
Шамраївка – Сквир – 18 верст (19,202 км);
Сквира – Морозівка – 25 верст (26,670 км);
Морозівка – Андрушівка – 30 верст (32, 004 км);
Андрушівка – Липовець – 15 верст (16, 002 км);
Липовець – Жорнище – 19 верст (20,270 км);
Жорнище – Нижча Кропивна – 20 верст (21,336 км);
Нижча Кропивна – Брацлав – 20 верст (14,935 км);
Брацлав – Шпиків – 31 верста (33,071 км);
Шпиків – Джурилів (Джурин) – 24 версти (25,603 км);
Джурин – Серби – 28 верст (29,870 км);
Серби – Могилів-Подільський – 19 верст (20,270 км);
Могилів-Подільський – Яришів – 18 верст (19,202);
Яришів – Куриловці (Муровані) – 24 версти (25,603 км);
Куриловці (Муровані) – Вербоваць – 7 верст (7,468 км);
Вербоваць – Летнівці – 18 верст (19,202 км);
Летнівці – Сцибори – 20 верст (21,336 км);
Сцибори – Дунаївці – 14 верст (14,935 км);
Дунаївці – Рахновецька – 7 верст (7,468 км);
Рахновецька – Кам'янець-Подільський – 24 версти (25,603 км).

Отож із Києва до Кам'янця-Подільського Тарас Григорович Шевченко подолав відстань у 478 верст, або 510 кілометрів.

У зворотньому напрямку великий Кобзар їхав іншим маршрутом, а саме:

Кам'янець-Подільський – Нігин – 18 верст (19,202 км);
Нігин – Рудка – 14 верст (14,935 км);
Рудка – Тинна – 8 верст - (8,534 км);
Тинна – Ярмолинці – 19,5 верст (20,802 км);
Ярмолинці – Проскурів – 26,5 верст (28,270 км);
Проскурів – Мосівці – 17,5 верст (18,669 км);

Мосівці – Меджибіж – 16 верст (17,069 км);
 Меджибіж – Новокосянтинів – 23,5 верст (25,069 км);
 Новокосянтинів – Хмільник – 18 верст (19,202 км);
 Хмільник – Уланів – 20,5 верст (21,869 км);
 Уланів – Райгородок – 22,5 верст (24,003 км);
 Райгородок – Бердичів – 16,5 верст (17,602 км);
 Бердичів – Кодня – 21 верста (22,403 км);
 Кодня – Житомир – 22 версти (23,470 км);
 Житомир – Студениця – 19,5 верст (20,802 км);
 Студениця – Березівка – 18 верст (19,202 км);
 Березівка – Радомишль – 18 верст (19,202 км);
 Радомишль – Раковичі – 15 верст (16,002 км);
 Раковичі – Рожнів – 16 верст (17,069 км);
 Рожнів – Мостижин – 20 верст (21,336 км);
 Мостижин – Білогородка – 24 версти (25,603 км);
 Білогородка – Київ – 25 верст (26,670 км).

Таким чином, по цьому маршруту, Тарас Григорович проїхав 429 верст або 458 кілометрів. Разом вся поїздка великого Кобзаря складає 907 верст, або 968 кілометрів.

Безумовно, шлях був дещо більшим. Адже мірялося за поштовими дорожніми знаками, а у житті потрібно долати певні додаткові відстані, наприклад, до заїжджих дворів, корчм для харчування, ночівлі, ремонту карети тощо. Тому, без перебільшення, великий Шевченко здолав у цій «прогулянці» не менше тисячу кілометрів.

Усе це налаштовує нас, краєзнавців і дослідників, більш настирливіше працювати, аби розтаємничити для нащадків реальні шляхи мандрівки Великого Тараса нашими прабатьківськими землями, щоби живий дух Символа України завжди полум'яно горів у душах і серцях моїх подолан. І вічним смолоскипом горітиме також його великий «Кобзар».

*«Кобзар» – дороговказ народу,
 Це згусток правди всіх основ.
 У нім борня, у нім свобода,
 Пророче слово і любов.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Жур Петро*. Дума про Огонь / Петро Жур. – К., 1989.
2. Збірник «Шевченко на Поділлі». – Вінниця, 1992.
3. *Глинський І. В.* Шевченко на Поділлі / І. В. Глинський // Вінницька правда. – 1964. – 8 січня.
4. *Гальчак С. Д.* Український Прометей Тарас Шевченко і Вінниччина / С. Д. Гальчак. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2013.
5. *Подолінний А. М.* Тарас Шевченко і Вінниччина / А. М. Подолінний. – Вінниця, 2012.
6. *Роговий О. І.* Тарасові шляхи / О. І. Роговий // Вінниччина. Хочу все знати. – 2005. – 24 вересня.
7. Тобою, краю мій, живу... Хмільниччина: події, особи, час. – Вінниця, 2013.
8. *Дорош М. Н.* Шляхами Тараса / М. Н. Дорош // Життєві обрії. – 1991. – 28 вересня.
9. *Мовчанюк Г. П.* Сторінки подільської Шевченкіани / Г. П. Мовчанюк // Комсомольське плем'я. – 1986. – 8 березня.
10. *Остапов В. Д.* «Не забудьте пом'янути» / В. Д. Остапов // Життєві обрії. – 1996. – 28 вересня.
11. *Ткачук П. І.* «Шевченкова правда-сила народ розбудила» / П. І. Ткачук. – Вінниця, 2008.
12. *Ткачук П. І.* З любов'ю до Кобзаря / П. І. Ткачук // Вінницька правда. – 1989. – 22 січня.